

САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ
ЗЕМЛІ ІХ - СЕРЕДИНИ ХІV СТ.

На південному заході Київської Русі простяглася Перемишльська земля, яка охоплювала Посяння та Верхів'я Дністра. На сході її межа проходила по ріках Верещиці та Стрию, з півдня була обмежена Карпатами, із заходу - річкою Віслоком (ліва притока Сяну), на півночі охоплювала Розточчя. На заході вона межувала з Польщею, на півночі - з Белзькою землею, на сході - із Звенигородською. На південь від Карпат знаходилась Угорська держава.¹

Вивчення духовної культури, беззаперечно, є не менш складною справою, ніж дослідження економіки чи політичного життя. Загальновідомо, що, будучи тісно пов'язаною з економічною діяльністю людей, духовна культура значною мірою розвивається за своїми, властивими лише їй законами. Цілком зрозуміло, що ця обставина простежується і в духовному житті населення Перемишльської землі. У розвитку духовної культури виділяють кілька етапів: дохристиянський період (до кінця

1. Рудий В.А. Перемишльська земля (ІХ - середина ХІV ст.): Автореф. дис... канд. істор. наук. - Львів, 1998. - С. 1.

X ст.), ранньохристиянський і власне християнський. Чіткої хронологічної межі між другим і третім періодами не було, а саме існування ранньохристиянського періоду, коли ще сильні були язичницькі вірування і обряди, не підлягає сумніву.

Наявні археологічні джерела не дають змоги детально з'ясувати релігійні уявлення населення Перемишльської землі до прийняття християнства. Є підстави вважати, що в дохристиянський період тут був поширений пантеїзм, багатобожжя, інші релігійні вірування, які мало відрізнялися від вірувань в інших районах проживання слов'ян. Про це свідчить поховальний обряд, який ґрунтувався на віруванні у благодійну силу вогню. Покійників спалювали, рештки зсипали в урни або дерев'яні ящики (Дахнів, Замойське в-во).¹ З культом вогню тісно переплітаються й інші форми релігійних уявлень, зокрема віра в існування душі й потойбічного світу. Про це свідчать і залишки їжі, особисті речі померлих. Арабський історик Аль-Масуді відзначав, що слов'яни спалюють своїх покійників і поклоняються їм.²

З кінця X ст. на зміну обряду тілоспалення приходять

1. Dzeduszycka A., Kamińska J. Wczesnośredniowieczne kurhany ciałałopalne z Dachnowa, pow. Lubaczów // Materiały archeologiczne. - Kraków, 1959. - Т.1. - S.325-331.

2. Лавров Н.Ф. Религия и церковь // История культуры Древней Руси. - М.; Л., 1951. - Т.2. - С.73.

тілопокладення. Це сталося в результаті запровадження на Русі християнства (988).

На думку П. Голинського, християнство почало поширюватись у Перемишльській землі в другій половині IX ст., його запровадили місіонери, учні Мефодія.¹

У ранньохристиянський період X-XI ст. ще існували пережитки язичництва, особливо в глухих місцевостях серед простого люду. Важливо підкреслити, що археологічні матеріали поки що не дають змоги розкрити з належною повнотою питання про форми і методи поширення християнства. Можна припустити, що християнська церква йшла на певний компроміс з язичництвом, коли християни ховали з використанням язичницької поховальної обрядності. Про це свідчить наявність побутових речей, зброї в чоловічих похованнях (Валява, Перемишльське в-во).² Деякі поховання покриті кам'яними плитами або мають кургани (Смільниця, Старосамбірський р-н,³ Судова Вишня,

1. Голинський П. Перемиські владика і духовенство в службі церкві і народу // Перемишль - Західний бастион України. - Нью-Йорк; Філадельфія, 1961. - С. 67.

2. Пастернак Я. Княжий город Перемишль // Перемишль - Західний бастион України... - С. 16-17.

3. Свешніков І.К. Поховання XI ст. н.е. в Смільниці коло Старого Самбора // Археологічні пам'ятки УРСР. - К., 1949. - Т. 1. - С. 86-89.

Мостиський р-н¹), що також є пережитком попередніх епох. Звичай ховати покійників у скорченому положенні (Перемишль - Засяння)² також є даниною дохристиянським віруванням. Таке положення покійника імітувало повернення в лоно матері - землі.³

З XII ст. повсюдно стає панівною християнська поховальна обрядовість. Про це свідчать дані з могильників у Перемишлі (Замкова гора),⁴ де покійників клали у простягнутому положенні зі схрещеними на грудях руками, головами на захід, нерідко в дерев'яних домовинах, у ямах, розміщених паралельними рядами, що є характерною ознакою християнських кладовищ.⁵

Поширення християнства серед населення Перемишльської землі зумовило появу культових християнських споруд, при цьому тут, як припускають, позначився вплив великоморавської церковної архітектури.⁶

1. Ратич О.О. Багате поховання рубежу X-XI ст. у Судовій Вишні //Середні віки на Україні. -К. , 1971. -Вип. 1. -С. 162-168.

2. Zoll-Adamikowa H. Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski. -Wrocław i in., 1966. -Cz.1. -S.83.

3. Лавров Н.Ф. Религия и церковь... -С.77.

4. Zoll-Adamikowa H. Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ... -S.83.

5. Моця А.П. Погребальные памятники южнорусских земель IX-XIII вв. -К., 1990. -С. 108.

6. Голинський П. Перемиські владика і духовенство... -С. 67.

До пам'яток духовної культури відносять: скельні монастирі у Розгірчі (Стрийський р-н), у Синеводську (Сколівський р-н), печерний монастир у Страдчі (Яворівський р-н), ротонди та церкви в Перемишлі й ін.

Монастир у Розгірчі складався з двох'ярусного комплексу, вирубаного в піщаниковій скелі.¹ Про монастир у Синеводську (Верхне-Синьовидне) є лише згадка в Іпатіївському літописі.² Цей монастир мав могутні укріплення і за його стінами під час нападу татаро-монгольської орди ховалась значна кількість людей. Захищені валами і ровами, монастирі служили не тільки як сховища, але були центрами християнства в XI-XIII ст. у верхів'ях та середній течії р. Стрий.

Певну роль у духовному житті населення Перемишльської землі відігравала печера-монастир у горі біля с. Страдч. Його вплив міг поширюватись на городища і селища Розточчя. Під назвою "Печера Домажирова" він згадується в Галицько-Волинському літописі під 1242 р., коли князь Ростислав за підтримкою боярина Володислава Юрійовича обманом захопив город Печеру Домажирову.³

1. Карпович В. Скальний монастир у Розгірчі // Записки чину Василя Великого. - Львів, 1930. - Т.3. - Вип.3-4. - С. 562-573.

2. Літопис руський/Пер. здавньорус. Махновця Л.Є. -К., 1990. -С.398.

3. Там же. -С. 400.

Я.Пастернак зазначає, що печера в Страдецькій горі є великим українським підземним монастирем, другим після Києво-Печерської лаври.¹ Загальна довжина підземного лабіринту становить 269 м.²

До пам'яток культового архітектурного зодчества відносяться дві ротонди в Перемишлі. Одна з них знаходилась біля княжого палацу і мала форму кола. Ротонда вимурована з кусків пісковика на вапняному розчині з домішкою піску. Вона збудована в X-XI ст.³ Залишки іншої ротонди Св.Миколая виявлено біля сучасного костьолу. Вона збудована з каменю на вапняному розчині. Польський дослідник І. Фразік пов'язує її з галицькою архітектурною школою XII ст.⁴

Білокам'яна церква розташована в Перемишлі на Замковій горі. Ян Длугош, засвідчуючи під 1124 р. смерть перемишльського князя Володаря Ростиславича, записав,

1. Пастернак Я. Найстаріші християнські пам'ятки в Україні // Логос. -Вотерфорд, 1951. -Кн.І. -С.50; Його ж: Археологія України. -Торонто, 1961. -С.581.

2. Пелецишин М.А. Стародавня Яворівщина: Нариси з історії та археології. -Львів, 1996. -С.108-109.

3. Żaki A. Wczesnopiastowskie budowle Przemyśla i problem ich konserwacji //Ochrona zabytków. -Warszawa, 1961. -Т.14. -Z.1-2. -S. 39-41.

4. Frazik I. Technika muru rotundy na placu katedralnym w Przemyślu i uwagi z tym związane//Czasopiśmo techniczne. -Kraków, 1962. -S. 28-34.

що він був похований у церкві св. Івана, яку сам побудував.¹ Дослідники виявили різні архітектурні деталі, а також покриті зеленою і коричневою поливою керамічні плитки, якими, ймовірно, була викладена підлога і стіни церкви.²

Становленню та розвитку білокам'яного будівництва значною мірою сприяли місцеві поклади каменю. Зразки білокам'яного будівництва XII ст. археологічно простежуються на території західного регіону Русі - у Галичі,³ Звенигороді.⁴

У південній підгірській частині Перемишльської землі в XIII-XIV ст. функціонували церква і монастир св.Спаса, збудовані князем Львом Даниловичем у с.Спасі (Старосамбірський р-н).⁵ Фундамент монастиря був викладений з місцевого каменю — плитняку, покладеного насухо. Біля монастиря досліджено залишки квадратної вежі, викладеної каменем — плитняком на

1. Długosi I. Senioris Canonici Cracoviensis. Opera Omnia /Cura A. Przezdziecki: W 15 t. -Cracoviae, 1873. -Т.10. -Lib. 1-4. -Р. 533.

2. Żaki A. Najstarsze relikty architektoniczne na zamku w Przemyślu // Sprawozdanie z posiedzeń komisji (Oddziału Polskiej Akademii Nauk) za I-IV 1960 r. -Kraków, 1961. -S. 6-10.

3. Пастернак Я. Старий Галич. -Краків; Львів, 1944. -С. 82.

4. Ратич О.О. Дослідження літописного Звенигорода у 1965 р. // Тези доповідей XV наукової конференції ЛДУ. -Львів, 1966. -С. 77.

5. Крип'якевич І. Княжий Самбір і Самбірська волость //Літопис Бойківщини. -1938. -№10. -С. 31.

вапняному розчині.¹

Військово-побутові пам'ятки відомі в Перемишлі (кам'яний палац) та Уричі (Сколівський р-н) (залишки скельного укріплення Тустань).²

Білокам'яний палац виявлено на Замковій горі. Його споруджено з пісковика на вапняковому розчині з домішкою піску. Кам'яні плити (товщина 5-8 см) уклалися регулярними шарами. До палацу прилягала описана вище ротонда. Палац, як і ротонда, відноситься до X-XI ст.³ Вважають, що споруди були з'єднані між собою переходами.⁴ Подібний архітектурний перехід з князівського палацу на хори церкви літописець описав у Галичі.⁵

Отже, під окремі культові споруди у Перемишльській землі використовували природні печери, інколи в скелях вирубували церкви. З X ст. розпочалось будівництво монастирів та церков з каменю-плитняку. З XII ст. у Перемишльській землі виникає білокам'яне будівництво і широкого розвитку набуває в XIII ст. на західних землях

1. Рожко М.Ф. Карпатські шляхи та їх оборона // УІЖ. -1990. -№10. -С. 91.

2. Рожко М.Ф. Тустань - давньоруська наскельна фортеця. -К., 1996.

3. Żaki A. Wczesnopiastowskie budowle Przemyśla... -S. 40-41.

4. Ibid. -S. 38-49; Ратич А.А. К вопросу о княжеских дворцах в стольных городах Галицкой Руси XI-XIV вв. // Культура средневековой Руси. -Л., 1974. -С. 188.

5. Літопис руський.... -С. 257.

Русі. Звідси воно проникає в Чернігівсько-Переяславське та Ростово-Суздальське князівства.¹

Значне місце в духовному житті населення Перемишльської землі займало мистецтво. Про світське мистецтво збереглося мало відомостей. Очевидно, було багато побутових речей, виготовлених з художнім смаком. Це, насамперед, вироби з дерева, шкіри, тканини. Окремі відомості про це знаходимо в літописах (опис одягу, взуття князів тощо).²

Більше відомостей є про культове мистецтво. Мабуть, у XII-XIV ст. у Прикарпатті формувалась школа станкового живопису. Свідченням цього є ікона Покрови XII-XIII ст., яка походить з невідомої місцевості.³ Галицька ікона Покрови досить точно передає притчу про Влахернське чудо.⁴ У Перемишльській землі, як і в усій давньоруській державі, свято Покрови Богоматері - патронеси держави і народу знаходило гарячий відгук у серцях народу, який жадав миру й заступництва в тяжких

1. Могигич І.Р., Могигич Р.І. Особливості техніки мурування і архітектурних форм Галицько-Волинського зодчества (X-XIVст) //Археологія. -К., 1990. -№4. -С . 67.

2. Літопис руський... -С. 409, 444.

3. Український середньовічний живопис: (Альбом) /Авт. Г. Логвин, Л. Міляєва, В.Свенціцька. -К.:Мистецтво, 1976. -Табл. XV.

4. Влахернське чудо - це об'явлення Богоматері Андрію Юродивому у Влахернському храмі м. Константинополя.

умовах безперервних війн, насильства і грабіжництва.

Суворі стриманість та експресія помітні в іконах XIV ст. Юрій Змієборець із Станілі (Дрогобиччина) та Преображення з с.Бусовиська біля Самбора.¹ Малярська мова лаконічна і набуває великої сили в небагатьох кольористичних сполученнях барв, що надають давньоукраїнським іконам національної самобутності.

Певне місце в сакральному мистецтві займали хресті-енколпіони, представлені знахідками з Перемишля (11 шт.), Ясло (2), (Кросненське в-во), по одному з Ярослава, Кросно, Дзюрдзіва, Мичківців (Кросненське в-во), Лісневичів (Городоцький р-н)², Тустані,³ Аксманич (Мостиський р-н).⁴

Поява хрестів-енколпіонів, їх висока концентрація у Перемишльській землі пов'язана з важливою роллю Перемишля у процесах християнізації окраїнних земель Київської держави. Ці хрести були своєрідною формою

1. Український середньовічний живопис... -Табл. XVIII, XX.

2. Петегрич В. М. Значення Перемишля в утвердженні християнства на південно-західних рубежах Київської Русі в XII-XIII ст. // Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. -Rzeszów, 1996. -S. 125-132.

3. Рожко М.Ф. Тустань - давньоруська наскельна фортеця... -Рис.113.

4. Петегрич В. До історії Перемишля другої половини XII ст. // Тези міжнар. археол. конф.: Еволюція розвитку слов'янських градів VIII-XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр. -Львів, 1994. -С. 32-34.

визнання християнства в XI-XIII ст., виражали прохання їх власників про опіку та охорону від усякого зла, мали велику чудотворну силу. Про це є свідчення у Іпатіївському літописі під 1153 р., коли розпалилась суперечка з приводу чудотворної сили хреста між галицьким князем Володимирком Володаревичем і посланцем Ізяслава Київського боярином Петром Бориславовичем. На докори боярина про порушення хрестоцїлування, здійсненого біля Перемишля, Володимирко з насмішкою говорив: “Осей хрестик малий?” На що Петро Бориславович йому заперечував: “Княже! Хоча хрест малий та сила велика його єсть, на небі і на землі”.¹

Численні археологічні знахідки свідчать про естетичні смаки людей різного стану в Перемишльській землі. Майстри намагались зробити предмети не лише зручними для користування, але й гарними на вигляд. Так глиняний посуд у більшості випадків оздоблений орнаментом у вигляді прямих або хвилястих ліній, іноді штампів трикутників. Металеві і кістяні предмети також прикрашались різноманітними мотивами. Наприклад, кістяний гребінь з Перемишля оздоблений хвилястими лініями, зигзагами. Про загальний рівень розвитку естетичної культури свідчать прагнення майстрів виготовляти гарні, вишукані фібули, персні та ін. прикраси. Багато з них виконані черню, зерню та іншими технічними способами, якими славилась Русь.

1. Літопис руський... -С. 251-254.

Прикраси виготовлялись з металу, скла, бурштину.

Серед жіночих прикрас користувались успіхом різнокольорові скляні намистини. За формою вони поділялись на кулясті, трапецієподібні, бітрапецоїдні, циліндричні та ін. Прикраси виявлені у Перемишлі,¹ Вишні,² Валяві.³ У літописній Вишні, крім скляних, знайдено три срібні намистини овальної форми розміром 2,5х1,8 см.⁴

Роль прикрас у складі намиста відігравали черепашки (каури), які знайдено у похованні в Судовій Вишні. З металевих підвісок з цього намиста варті уваги дзіночки-бубенці.⁵

Поширеною прикрасою рук жінок були скляні та металеві браслети. Окрему групу прикрас становлять бронзові персні, знайдені в Перемишлі,⁶ Ніску,⁷ Вишні.⁸

Цікавою є візантійська гемма з дорогоцінного каменя,

1. Kunysz A. Przemyśl w starożytności i wczesnym średniowieczu // Kunysz A., Persowski F. Przemyśl w starożytności i średniowieczu. - Rzeszów, 1966. -S. 94.

2. Ратич О.О. Багате поховання рубежу X-XI ст. ... -С. 163-164.

3. Пастернак Я. Княжий город Перемишль... -С. 17.

4. Ратич О.О. Багате поховання рубежу X-XI ст. ... -С. 163.

5. Там же. -С. 165-166.

6. Zoll-Adamikowa H. Wczesnośredniowieczne cmentarzyska... -S. 83.

7. Kwotek A. Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na osadzie wczesnośredniowiecznej w Nisku w r. 1962 //Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. -Rzeszów, 1962. -S. 30.

8. Ратич О.О. Багате поховання рубежу X-XI ст. ... -Рис. 2.

виявлена в Перемишлі. На одному боці її зображена людська постать з піднятими руками, а на іншому - восьмиголова гідра. Знахідка відноситься до X ст.¹

Отож до X ст. є мало відомостей про прикраси. Після 981 р. з'являється значна кількість скляних та металевих речей з центральних районів Київської Русі та країн Сходу. Вони свідчать про загальний рівень культури населення, хоч, безперечно, ставити знак рівності між різними прошарками населення не можна. Дорогі скляні прикраси належали жінкам із заможних сімей. Прикрасами з дорогоцінних металів та каменю володіла незначна частина людей. Основна маса населення естетичні смаки задовольняла речами місцевого виробництва (наприклад, намистом з органічних матеріалів). Звичайно, жителі Перемишльської землі мали таке ж розуміння краси, як і в інших регіонах Русі. Можна припустити, що прикраси були поширені переважно серед міського населення. Дослідження численних селищ у Розточчі не дали свідчень про існування прикрас. Цілком можливо, що сільське населення стояло на дещо нижчому рівні культурного розвитку.

Майже всі прикраси з Перемишльської землі мають аналогії в інших регіонах Київської Русі, і тільки окремі (наприклад, металеві, есоконечні скроневі кільця) — на

1. Kunysz A. Przemyśl wczesnodziejowy // Rocznik Województwa Rzeszowskiego. -Rzeszów, 1960. -Т.2. -Z.I. -S. 28-29.

території Польщі. І навпаки, значна кількість прикрас з території Польщі має виразно східнослов'янський характер.¹

Разом з християнством у землях Київської Русі поширювалась писемність. Це повною мірою стосується і Перемишльської землі, про що свідчить знахідка згаданого вище хреста з Аксманич з написами "Ісус Христос переможець", "Победа на бсьь" та з буквеною датою ГОПХ (1181 р.).² З Перемишля відома свинцева печатка волинського князя Давида Ігоровича (XI-XII ст.). На її поверхні витиснуто напис грецькою мовою "Господи, допоможи рабові твоєму Давидові архонтові Русі". З Перемишля походить бронзовий стилус.³ Їх, як відомо, використовували для писання на покритих воском дощечках. Писемність поширювалась у монастирях. Авторами письмових документів були освічені люди з верхівки населення.

Є підстави вважати, що протягом певного часу літописання велось в Перемишлі. На думку Е.Перфецького, воно почалося вже в другій половині XI ст. і значного розвитку досягло в XII ст. Фрагменти перемишльського літопису збереглися в

1. Jazdzewski K. Stosunki polsko-ruskie we wczesnym średniowieczu w świetle archeologii // Pamiątnik Słowiański. - Wrocław; Poznań, 1955. - Z.2. - S. 348-349.

2. Петегрич В. До історії Перемишля другої половини XII ст. ... - С.32-34.

3. Kunysz A. Przemyśl wczesnodziejowy... -S. 54-55.

складі Іпатіївського списку та хроніки Яна Длугоша.¹

На цю думку наводить детальний опис осліплення князя Василька в Київському літописі,² а також події 1124-1128 рр. не зафіксовані руськими літописами, але висвітлені Я. Длугошом.³

У Перемишлі була резиденція єпископа. П. Голинський твердить, що єпископат у Перемишльській землі заснований учнями Мефодія в IX ст.⁴

У церквах зосереджувались зазвичай книги, без яких не можна було вести богослужіння, твори церковного мистецтва. Тут формувалась не тільки суто церковна політика, але напярм духовного життя в цілому. Письмові джерела не зберегли всіх імен перемишльських єпископів, за винятком Мемнона та Антонія, який перебував на єпископській кафедрі в Новгороді, а з 1220 по 1225 рік очолював Перемишльську кафедру.⁵ Він добре знав стан

1. Перфецький Е. Перемиський літописний кодекс першої редакції в складі хроніки Яна Длугоша // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. - Львів, 1927. - Т. 147. - С. 3-27.

2. Літопис руський.... - С. 146-151.

3. Długosi J. Seniois Canonici Cracoviensis... - P. 536-537.

4. Голинський П. Перемиські владика і духовенство в службі церкви і народу... - С. 67.

5. Новгородская первая летопись старшого й младшего изводов. - М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1950. - С. 52, 60, 64.

церковних і світських справ у Київській Русі і, очевидно, запроваджував їх у життя в Перемишлі. Заслуговує на увагу і факт непокори князю Данилу знаменитого перемишльського співака Митуси.¹ Звичайно, стати знаменитим співаком можна тоді, коли є не тільки “дар Божий”, а й оточення, яке може оцінити талант. Це вказує на непересічний рівень загального культурного розвитку правлячої верхівки Перемишля.

Розвиток духовного життя в Перемишльській землі тривав і в другій половині XIII ст. Про це свідчить і той факт, що в 1288 р. волинський князь Володимир Василькович подарував перемишльській єпископії Євангеліє, оковане сріблом та перлами, яке сам переклав.

У 70-80-х роках XIII ст. був складений Галицько-Волинський літопис, який охоплює події з 1201 до 1292 року. Значне місце в цьому творі відведено політичним та суспільно-економічним подіям у Перемишльській землі.

Незважаючи на певну культурну специфіку Прикарпаття, в XI-XIII ст. зберігалась єдність матеріальної і духовної культури з іншими районами Русі. Так пам'ятки літератури оспівували всю Київську державу. Автор “Слова о полку Ігоревім” описує могутність Ярослава Осмомисла, полки якого “підперли” Карпатські гори.² “Слово о погибели

1. Літопис руський ... -С. 400.

2. Слово о полку Ігоревім /Пер. з давньоруської М.Рильського. - К.: Дніпро, 1974. -С. 48.

Русской земли”¹ пронизане гордістю за всю Русь, в тому числі й за Перемишльську землю.

Соціально-економічний та культурний розвиток Перемишльської землі упродовж тривалого часу відбувався в тісному зв'язку з іншими землями Київської Русі (X-XI ст.), а також Галицько-Волинського князівства (XII-XIV ст.).

Ті знахідки давньоруського походження, які виявлені в Перемишлі та пограничних західних містах Перемишльської землі дещо частіше, ніж у її східній частині, а також в інших землях Русі, є результатом певних економічних, культурних зв'язків сусідів.

Через Перемишльську землю культурні впливи Русі поширювались серед західних слов'ян та країн Європи. І навпаки, Перемишльська земля використовувала культурні надбання своїх західних сусідів, які передавала іншим районам Київської держави.

1. Слово о погибели Русской земли //Памятники литературы Древней Руси XIII век. - М.: Худ. лит., 1981. -Т.3. -С. 130-131.